

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЙ

«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI, MADANIYATI»

MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirnova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/UHZU3386

O'ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA FAOL AYOL TASVIRI**Rahmonova Shahlo Rashidovna***Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali katta o'qituvchisi
rahmonovasahlo644@gmail.com*

Annotatsiya. O'zbek xalq og'zaki she'riyatida faol ayol tasvirini o'zbek xalqining "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Toxir va Zuhra", "Kuntug'mish" kabi o'nlab dostonlarida uchramiz. Ushbu dostonlarda xotin-qizlar obrazi benihoya keng o'rin tutadi. Mumtoz adabiyotidam ijtimoiy faol ayol masalasi Xorazmiy, Sayqaliy, Sayyod, Lutfiy va Navoiy, Bobir va Muhammad Solih, Turdi va Mashrab, Nodira va Uvaysiy, Munis va Ogahiy kabi ajoyib so'z san'atkorlarining ijodi bilan boyligini ko'ramiz. Ayniqsa, Navoiy qahramonlarining davlat boshqaruvi, ijtimoiy hayotdagi faolligi, ilm, kasb-hunar egallashi va bu orqali ullaarning hech kimdan kam emasligini amalga oshirgan ishlarida ko'rishimiz mumkin. Navoiy ijodida, dostonlarida ayolning faolligi, ma'rifatparvarligi, xalq farovonligi yo'lida mashaqqatli mehnati, iqtidori va iste'dodi badiiy obrazlarda mujassamlashgan. O'zbek xalq og'zaki she'riyatida va mumtoz adabiyotda ijtimoiy ayol shaxslar xalq farzandlarining ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi kabi masalalarda bugungi davr bilan hamnafas ekanligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy faol ayol, Navoiy, xotin-qizlar, ijtimoiy hayot, jamiyat, davlat boshqaruvi, kasb-hunar, bilim, ilm-ma'rifat.

Аннотация. В устной поэзии узбекского народа мы можем встретить образ деятельной женщины в десятках эпосов узбекского народа, таких как «Алпомиш», «Гёроглы», «Тахир ва Зухра», «Кунтугмиш». В этих сагах большое место занимает образ женщины. В классической литературе мы можем видеть богатство проблемы социально активных женщин в произведениях таких великих художников слова, как Хорезми, Сайкали, Сайяд, Лютфии и Навои, Бабир и Мухаммад Салих, Турди и Машраб, Надира и Увайси, Мунис и Огахи. В частности, мы видим достижения героев Навои в государственном управлении, активной общественной жизни, учебе и профессии, и в этом они не уступают другим. В произведениях и эпосах Навои в художественных образах воплощены женская деятельность, просвещение, упорный труд на благо народа, талант и талант. В узбекской народной устной поэзии и классической литературе анализируется, что социальные женские деятели созвучны современности в таких вопросах, как образование народных детей и приобретение профессий.

Ключевые слова: Социально активная женщина, Навои, женщины, общественная жизнь, общество, государственное управление, профессия, знания, просвещение.

Abstract. In the oral poetry of the Uzbek people, we can find the image of an active woman in dozens of epics of the Uzbek people, such as "Alpomish", "Gorogli", "Takhir va Zuhra", "Kuntugmish". In these sagas, the image of women occupies a large place. In classic literature, we can see the richness of the issue of socially active women with the works of great word artists such as Khorezmi, Sayqali, Sayyad, Lutfii and Navoi, Babir and Muhammad Salih, Turdi and Mashrab, Nadira and Uvaisi, Munis and Ogahi. In particular, we can see the achievements of Navoi's heroes in state management, active in social life, learning, and profession, and through this, they are no less than others. In Navoi's works and epics, a woman's activity, enlightenment, hard work for the well-being of the people, talent and talent are embodied in artistic images. In Uzbek folk oral poetry and classical literature, it is analyzed that social female figures are in tune with today's times in matters such as the education of the people's children and the acquisition of professions.

Key words: Socially active woman, Navoi, women, social life, society, state administration, profession, knowledge, enlightenment.

O'zbek xalqining "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Tohir va Zuhra", "Kuntug'mish" kabi o'nlab dostonlarida o'zbek ayollarining og'ir va musibatli kunlarga qarshi kurashi, shodiyona va baxtli kunlardagi quvonchi ifoda etilgan. "Oysuluv", "Chambil qamali", "Orzugul" kabi xalq dostonlarida mard va jasur xotin-qizlar obrazlari uchraydi.

"Chambil qamali" dostonidagi Yunuspari, Gulchehra, Xoljuvon kabi ayollar vatanparvar, xalqiga sadoqatli, fidokor va faol xotin-qizlar obrazlaridir. Yunuspari xalqni Vatan himoyasi, yurt mustaqilligi uchun mardona kurashga safarbar etib, shunday deydi:

*Qovoqlarni uyinglar,
Qiz-xotinni yig'inglar!
Po'pakni yig'ib tashlab,
Sochni boshga tuinglar!
Sarvoz anjom kiyinglar,
G'ayrat qiling, ayollar;
Bosh qattiqmi, tosh qattiq,
Shopni belga bo'g'inglar! [15: 31]*

"Orzugul" dostonida Orzugul obrazi – faol bo'lgan ayol. U ham Qoraxon podshoga qarshi ayollarga murojaat qiladi:

*Bu maydonda erkak-ayol baravar,
Yoring uchun g'ayrat qiling, dilovar,
Orqamdan kelibdi dushman – jodugar,
Olarman deb mendan bo'lib umidvor,
Qoraxonga men bo'lguncha suyar yor,
Otilib, chopishib o'lmog' im darkor. [15: 32]*

O'zbek xalqining "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Tohir va Zuhra", "Kuntug'mish" kabi o'nlab dostonlarida. O'zbek mumtoz adabiyotida ham xotin-qizlar obrazi benihoya keng o'rin tutadi. Qadimda ayollarning ahvoli, qizlarga munosabati, huquqlarining poymol qilinishi, shuningdek, ularning aql-zakovati, jasorati, ijtimoiy faolligi mumtoz adabiyotining doston va g'azallarida uchratishimiz mumkin. Shoir tomonidan yaratilgan har bir tip ham ma'lum guruhning, umumlikning bir bo'lagidir. Shu bilan birga, u ma'lum davrning hodisasidir. Unda shu obrazning o'zi mansub bo'lgan biror ijtimoiy sinf kishilarining fikri, xususiyati, ruhiyati, shu obrazning prototiplari yashayotgan davr xususiyatlari ma'lum darajada aks etadi. [20: 9]

Islom olamida mashhur bo'lgan Ummi Honiy sahoba ayol nomi faol ayol sifatida tilga olingan. Ummi Honiy – Muhammad(s.a.v)ning amakivachchasi, ya'ni amakisi Abu Tolibning qizi, sahobalardan biri. Rabg'uziy [18: 46], Navoiy va Bobur [2: 35] asarlarida tilga olingan tarixiy shaxs. Uning tabarruk nomi Sharq

adabiyotida yaratilgan “Mavludun-nabiy”[24: 42–43] va “Me’rojnoma”larda va mumtoz adabiyot vakillari asarlarida uchraydi. Ummi Honiy o‘z davri butun islom olamining olijanob, fikri teran, saxiy, qo‘rqmas sahoba ayol timsoli bo‘lib, Muhammad (s.a.v) Me’rojdek tabarruk kechada uning uyidan Allohning huzuriga chiqqan va yana shu go‘shasiga qaytgan.

Bibichayi Munajjima – Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat”da tilga olingan orifa ayol, shoirning zamondoshi. Nujum ilmining bilimdoni bo‘lganligi uchun “Munajjima” nomi bilan mashhur bo‘lgan. Jomiyning bir qator g‘azallariga javob yozgan. Hirotning Xiyobon mavzesi boshida o‘z hisobidan jom’e masjid qurgan. Bibiyaki Marviuya – bu ayol ham “Nasoyim ul-muhabbat”da tilga olingan orifa ayol bo‘lgan.[1: 115–536]

Qadimgi O‘rta Osiyo eposidagi To‘maris, o‘zbek xalq dostonidagi Oysuluv ham shunday qahramon ayol va mehribon ona obrazlaridir. Bu siymolar orqali Turon xalqlarining chet el bosqinchilariga qarshi mardonavor kurashi ko‘rsatiladi.

To‘maris – mustahkam irodali, jasur va jangovor hukmdor ayol obrazidir. To‘marisning mustahkam irodasi, jangdagi tadbirkorligi va matonati ona Vatanga cheksiz sadoqatini ko‘rsatadi. Mirkarim Osimning “To‘maris” hikoyasida Zarina ayol obrazi jismonan baquvvatligi bilan ko‘zga tashlanadi. U ikki marta Sparangezni jangda uloqtirib tashlaydi.[10: 32]

Diodorning “Zarina va Striangiyo”[23: 18] eposi o‘zbek mumtoz adabiyotiga taalluqli bo‘lmasa-da, bizning o‘tmish ajdodlarimiz hayotini aks ettirgan asardir. Unda yurt shohi o‘lgach, uning o‘rniga xotini Zarina qabilaga bosh bo‘ladi. Tadbirli va shijoatli bu ayol qabilaning osoyishtaligi va mustaqiligini saqlab qolish uchun ionbozlik ko‘rsatadi. Rivoyatda Zarina ijtimoiy faol ayol, u yurtning mustaqilligi uchun kurashuvchi hukmdordir. Bular O‘rta Osiyo xalqlari uchun mushtarak bo‘lgan qadimgi eposga “To‘maris”, “Zarina va Striangiyo” kabi tarixiy-badiiy rivoyatlarga borib taqaladi. Bularni arxitektura yodgorliklari bilan birgalikda o‘rgangan mashhur sharqshunos S.Tolstov haqqoniy ravishda shunday deb ta’kidlagan edi: “Eposdagi xotin-qizlar erkaklar bilan teng vaziyatga turdilar. Ular faqat tirikchilik ishlaridagina emas, balki jang maydonida ham erkaklardan qolishmaydilar. Bu O‘rta Osiyo eposining juda xarakterli xususiyatidir”. [21: 11]

O‘zbek ayollari arab xalifalari istilosida, Chingiz lashkarining bosqiniga qarshi erlari, opa-uka va o‘g‘illari bilan jang qilganlar, qahramonlik va jasorat ko‘rsatganlar. Xuddi shuningdek, ular adolatsiz podsho, amir, xon va hokimlarga qarshi kurashda ham mardlik matonatlarini namoyish etganlar. Bu qahramonlik hodisalari, xotin-qizlardagi vatanparvarlik his-tuyg‘usi, ayniqsa, xalq dostonlari va ertaklarida badiiy mujassamlashgan, hayot voqeligi bilan romantik ideal chatishib, birlashib ketgan.[11: 104]

“O‘zbek adabiyoti tarixi” kitobida[17: 28–34] “Oshiq G‘arib va Shohsanam” dostoni bo‘lib, unda davlatmand oiladan bo‘lgan Shohsanam bilan kambag‘al xonadondan chiqqan G‘arib o‘rtasidagi muhabbat mavzusini uchratamiz. Zotan, dostonida faqat G‘arib bilan Shohsanamning orzu-havaslarigina emas, balki

xalqning erkinlik va farovonlik, madaniy taraqqiyot, tenglik va hamjihatlik to'g'risidagi azaliy orzularni amalga oshirish kabi masalalar ham ilgari suriladi.

Sayyodiyning "Tohir va Zuhra" dostonida Zuhra ham ozodlikka intiluvchi, o'z ahdi va sevgisida vafodor insondir. Zuhraning samimiy ishq yo'lida chekkan mashaqqatlari, nola-fig'onlari, ko'z yoshlari uning tengsizlik va azoblarga qarshi isyonidir.

Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" asarida xotin-qizlarning yorqin obrazlari yaratilgan. Ular orasida Gulandom obrazi o'z mukammaligi bilan ajralib turadi. U boshqa ishqiy-romantik dostonlardagi malikalarga o'xshash husn-latofatda ham, donolikda ham, nazokatda ham, insoniylikda ham tengsizdir. Shoir Gulandom xarakteriga xos bo'lgan shoirtabiatlilik, so'zga chechanlik, donolik, tadbirkorlik, insonga hurmat va hazil-mutoyibaga moyillik kabi xususiyatlarni nihoyatda real, tabiiy, ishonarli tarzda ifodalaydi.

Xorazmiyning "Muhabbatnoma" asarida ham ayol siymosi tarannum etilganining guvohi bo'lamiz. Unda, jumladan, mana bu bayt uchraydi:

*Bo'yung sarv-u sanobardek, beling qil,
Vafo qilg'on kishilarga vafo qil.[13: 29]*

Xorazmiy ma'shuqaning tashqi qiyofasini tavsiflash bilan cheklanib qolmay, uning ruhiy-botiniy olamiga ham daxl qilish orqali o'zining axloqiy-ta'limiy qarashlarini ham ko'rsatib beradi, ya'ni "vafo qilg'on kishilarga vafo qil" deydi.

Qutb Xorazmiyning Nizomiy Ganjaviyning shu nomli dostoni tarjimasida yuzaga kelgan "Xusrav va Shirin" dostonida markaziy obrazlardan biri Shirindir. Uning timsolida xalq osoyishtaligi, obodonligi uchun tinimsiz kurashlar, sadoqatli ayol fazilatlarini mujassamlashgan. U nafaqat vafosi, balkim tadbirkor va mamlakatni adolatli bilan boshqarish borasida ham ibratli faol ayol namunasidir.[14: 129]

Sharq mumtoz adabiyoti vakillari ayol zotini, uning yuzi, ko'z-u qoshini shams-u qamarga yoki o'q va kamonga qiyoslashadi. Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiylarning shoh asarlari bo'lmish "Xamsa" asarlari tarkibidagi, shuningdek, XV-XVIII asrlarda yashab o'tgan ko'plab shoirlarning asarlarida maftunkor ayol siymosi borligi barchamizga ma'lum. Gohida pinhona, gohida oshkora sevgi iztiroblari, oshiq-g'aribligi bu asarlarda aks etadi. Nizomiy Shirin obrazini yaratishda sevikli rafiqasi Ofoqdan katta ilhom olgan bo'lsa, ajoyib davlat arbobi Mehinbonu obrazini yaratishda Gruziyaning mashhur ayol hukmdori Tamaradan ilhomlanadi.[9: 245]

Sayfi Saroiyning "Suhayl va Guldursun" dostoni bilan o'zbek adabiyoti rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Dostonda tarixiy voqealar, Temir va To'xtamish janglari ko'rsatiladi. To'xtamishning o'g'li Suhayl va Temirning qizi Guldursun sevgisi madh etiladi. Doston Guldursunning fojeali o'limi bilan yakun topsa-da, Guldursun haqida so'z borar ekan, shoirning xotin-qizlarga nisbatan ijobiy qarashlari, Guldursunning jasorati va sadoqati madh etiladi.

“Yusuf va Zulayho”da Yusufning sevgisiga sazovor bo'lgan Zulayho Mag'ribda dong'i ketgan shoh Taymusning qizi. U o'z sevgisiga erishish uchun ko'p azob-uqubatlar tortadi, aldovlar, xiyonat gohuda esa sabr va matonat uning hamrohi bo'ladi. Malika Zulayho Yusufga oshiq bo'lib, uning sevgisiga muyassar bo'lish uchun juda ko'p harakatlar qiladi. Maqsadiga erishish uchun aldovlarni, nohaqliklarni ishlatadi. Ammo shoir Zulayxoni jamiyatning faol a'zosiga aylantirib tasvirlaydi. Natijada Zulayho Yusufning sevgisiga muyassar bo'ladi va uning davlatni boshqarishdagi barcha ishlariga ko'maklashadi.

Bu doston muallifi yashagan jamiyat xotin-qizlarni xo'rlab, ular haq-huquqlarini poymol qilar edi. Qizlarning taqdirini otasi hal etar, ko'ngilsiz nikoh, baxtsiz turmush o'sha muhitning illatlari edi. Zulayho obrazi orqali shoir o'sha davrda baxti uchun kurashadigan ijtimoiy faol ayol obrazini yaratgan.

Ayol zoti uchun Amir Temur Oqsaroyu Bibixonim kabi obidalarini qurdirgan bo'lsa, Hindistonda boburiylar sulolasi “Toj Mahal”ni barpo etgan.

Saroymulkxonim xon avlodiga mansub bo'lgani tufayli haramdagi barcha malikalardan ulug' hisoblanib, “katta xonim” (Bibixonim) degan unvonga ega bo'lgan. Albatta, bunday e'zozga musharraf bo'lishga aql-zakovat va fikrlash :rasining ulkanligi bosh omildir. Biz tarixiy manbalardan bilamizki, Saroymulk xonim oliy himmatli, zamonasining yuksak idrokli, farosatli, tadbirkor va aql-zakovat sohibasi bo'lgan. Shuningdek, u husn-latofat bobida ham benazir edi. Saroy mulkxonim siyosatdon, insonparvar, saxovatli bo'lib, saltanatni boshqarishda faol ishtirok etgan, mamlakatning ijtimoiy, madaniy hamda qurilish ishlariga, ayniqsa, tolibi ilmlarga homiylik qilgan. Shuningdek, u o'z zamonasining olimlari, san'at ahllariga g'amxo'rlik va homiylik ko'rsatgan, ilm va fanni rivojlantirgan.

Gavharshodbegim ham aql-idrokli, zukko va tug'ma siyosatchi ayol bo'lgan. Amir Temur vafotidan keyingi yillarda undagi bu is'tedod o'zining bor kuchi bilan namoyon bo'la boshladi. Temuriylar saltanatining ulug' xoqoniga aylangan Shohrux Mirzo o'ktam va zukko Gavharshodbegimning maslahatlariga :mo ehtiyoj sezardi. Mushkul siyosiy vaziyatlarda malika amalga oshirgan tadbirlar o'zining ijobiy natijasini berar edi. Bu esa yillar o'tishi bilan Shohrux Mirzoning Gavharshod begimga ishonchini ortishiga sabab bo'ladi. Tabiatan vatanparvar, bilimdon va zukko Gavharshodbegim mamlakat ravnaqi yo'lida tinmay g'amxo'rlik qildi. Uning hayotiy dasturida madaniy va ma'rifiy hayot birinchi o'rinda bo'lgan. Tarixiy manbalarda “Mahdi ulyo Gavharshod Og'a”, “Zamona Bilqisi” deb maqtalgan Gavharshodbegim saltanatniing madaniy hayotida ulkan o'rin tutgan. Uning bevosita rahnamoligida Xurosonda bir qator muhtasham binolar qad ko'targan, xususan, tarixchi G'iyosiddin Xondamir o'zining “Habib us-siyar” asarida malika tomonidan bunyod etilgan imoratlar haqida ma'lumot berarkan, shunday yozadi: “Gavharshod Og'a iffat va insofililik sifati bilan maqtalgan malika edi va :m oliy barakotli himmatini xayriya imoratlarini qurish va xayru ehson ulashish sari qaratgandi”. [4]

Boburning “Boburnoma” asarida oltmishdan ortiq ayol siymosi va obrazlari bor. Asar muallifi ulug' onasi Eson Davlatbegim hamda Shohbegim,

Xadichabegim, Zuhrabegim og'a obrazlari misolida saroy, davlat, raiyat ishlarida yuqori mavqega ega ayollarni ko'rsatadi. Ijtimoiy faollik, harakatchanlik, davlat ishlariga xayrixohlik faqat Eson Davlatbegimga xosdir, deb unga hurmatini izhor etadi: "Xotunlar orasida ra'y va tadbirda mening ulug' onam Eson Davlatbegimcha kam bo'lg'ay edi. Bisyor oqila va mudabbira edi. Ko'proq ishi-kuch alarning mashvarati bila bo'lur edi". [3: 47] Bobur xotin-qizlarning aqli, odobi, hurmat va e'tibori to'g'risida qat'iy fikrlar bildirgan.

Boburiylar sulolasining vakili Shoh Jahon 1628 yil fevral oyida taxtga o'tirgach, yosh malika Mumtoz Mahal begim davlat ishlarida eriga yordamlashar va :m rejalik maslahatlari bilan uni to'g'ri yo'lga boshlardi. Binobarin, u saroyda shoh maslahatchisi va muhrdorlik lavozimlarini egallaydi.

Adabiyotshunos To'xtasin Jalolov Zebunnisobegimga yuksak baho berib: "Zebunniso begim otasi hukmdorlik bilan qozona olmagan shuhratni ilm va odob bilan qozongan..." [6: 12], – deb yozar ekan, u tamoman haqlidir. Go'zallik, san'at, ilm Zebunnisoning orzusi edi. U o'zining butun hayotini nafis san'atga, ilmga bag'ishlaydi.

*Duxtari shoham va lekin ro'ba faqr ovardaam,
Zebu ziynat bas haminam– nomi man Zebunnisost.[25: 42]*

Zebunnisoning uch izdoshi – Nodira, Uvaysiy va Mahzunalar ham iste'dodli va ijtimoiy faol ayollar sifatida yetishib chiqdilar. O'zbek mumtoz adabiyoti vakilasi Nodiraning adabiy merosi o'z g'oyaviy-badiiy ahamiyati nuqtayi nazardan mumtoz she'riyatning go'zal namunalariandir. Shoira hukmdorlarni adolatga chaqirib shunday deydi:

*Bo'yla kim mumtoz erursan barcha sultonlar aro,
Shod qilg'il bandalarning ko'nglini, ehson etib.[12: 85]*

Nodira muhabbat, sadoqat va vafo kuychisidir. U go'zallik va sadoqatni, Sharq xotin-qizlarining dard-alamlari, ohu fig'onlarini kuyladi. U olimlar, shoirlar, ayniqsa, shoiralarni o'z himoyasiga olgan. Shoira o'z devonlarining "hamnishin olima afifalar, fozila hamsuhbat sharifalarning maslahatlari va tashabbuslariga ko'ra jamlangani"ni o'zbekcha devoniga yozgan so'zboshisida alohida qayd etib o'tadi.[16: 15]

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yashagan, adolatparvarlik g'oyalarini targ'ib etgani bilan mashhur bo'lgan Anbar Otin o'z ijodida ayollarning ahvoli, yashash sharoiti, oila va jamiyatdagi o'rnini aks ettirishga harakat qilgan. U ayollar uchun ham yaxshi kunlar kelishiga va ularning taqdiri to'la o'zgarishiga qattiq ishonib: "Ul zamonda barcha xalq sohibjamol bo'lur. Ul vaqtda qizlar ilmi dunyoviy tahsiliga muyassar bo'lib, urfon taxtida qaror topib, ellar va ulug'lar safiga doxil bo'lurlar, alar g'ayrat va mehnatda erlarga hamfo va yovar bo'lub, obro' topib, hurmat va ikromga sazovor bo'lurlar", [19: 53] - deb yozgan.

Sharq mumtoz adabiyotida Atoiy, Husayniy, Umarxon kabi shoirlarning asarlarida ayollar ko'pincha tor :rada ishq-muhabbat, vafo va sadoqat vositasida tarannum etilgan, lekin noma'lum muallifning "Gul va Navro'z" asarida, ayniqsa Navoiy asarlarida juda keng :rada, ya'ni hukmdor, olima, ijodkor, muhandis-quruvchi, ma'shuqa va boshqa tarzda namoyon bo'ladi. Shuningdek, "Gul va

Navro'z"[7: 30] dostonida Navro'z ilm va hunarda yagona, jismonan baquvvat va sog'lom shahzoda. Shoh Mushkinning qizi Gul ham o'ta jasoratli obrazdir. Uni shoir quyidagicha ta'riflaydi:

*Quyosh oydek yuzingning xijlatidan,
Qochib to'rtinchi ko'k uzra chiqibdur.[8: 34]*

Malika hasad o'tida yongan sardor Bahrom bilan jangga chiqishi shoir tomonidan mohirona tasvirlangan. Bu bilan xotin-qizlarning mardligi ulug'langan, haq-huquqlari himoya qilingan. Malika – ayollarning or-nomusi toptalishiga yo'l qo'ymaydigan faol lider ayol timsoli. Gulning jasorati bilan Adan mamlakati kuchayadi, hukmdor Gul jamiyatni odilona boshqaradi. Ayollarning haqiqiy himoyachisiga aylanadi. Xalqi uni sevadi, uning barcha ishlarini qo'llab-quvvatlashadi. Adan va Yaman mamlakatlari shohlari Gul va Navro'z kurashish uchun maydonga chiqishadi, ammo bir-birlarini tanigach, sulh tuziladi. Shu yerda shoir hukmdor ayolni jangda ham mahoratli ekanini namoyon etadi.

Demak, mumtoz adabiyotimizda lider ayollarga e'tibor, jangchi mard hukmdor ayollar madh etilgani, ularning jamiyatda ham o'z o'rniga ega ekanligining guvohi bo'lamiz.

Mumtoz adabiyotimizda ayollar obrazi 3 toifada yaratilgan:

1-toifa – sevgi-muhabbat bobida tengsiz go'zal, ibo-hayoli, vafodor yor;

2-toifa – davlatni odilona boshqaradigan hukmdor;

3-toifa – farzandini ilm-ma'rifatli qilib tarbiyalaydigan ona siymosida.

Ijtimoiy faol bo'lgan xotin-qizlar o'z davrining salbiy sudralib kelayotgan qarashlariga qarshi kurashuvchan, o'z maqsadi yo'lidagi mashaqqatlarni yengib, adolat va ma'rifat uchun kurashayotganligi to'g'ri ifodalangan.

Eng qadimgi zamonlarda ham ayol bola tarbiyasi, hunarmandchilik, dehqonchilik bilan shug'ullanib, erlarining ovdan kelishini kutgan. Ijtimoiy va axloqiy qoidalarni bolalariga o'rgatgan. Ayol qabilada nafaqat erkakka teng, balki bolalariga nisbatan ustunlikka ham ega bo'lgan.

O'tmishimizga nazar solsak, ijtimoiy hayot sohalarida ayollarning o'rni chegaralangan bo'lsa-da, ijtimoiy faol ayollar jamiyat rivoji uchun o'z hissasini qo'shgan. Biz buni temuriy malikalar – Saroymulxonim, Gavharshodbegim, Gulbadanbegim, Mumtozmahalbegim, Nurjahonbegim, Zebunnisobegim siymosida ko'ramiz. Ular kuchli siyosatdon, insonparvar, saxovatli ayollar bo'lib saltanatni boshqarishda faol ishtirok etgan, mamlakatning ijtimoiy, madaniy ishlariga, ayniqsa, ilmparvar toliblarga homiylik qilishgan. Oila va farzandlari uchun, yurti va xalqi taqdiri uchun kurashish o'zbek ayoli uchun mardlik hisoblangan.

Ayniqsa, Navoiy ijodidagi ijodiy faol ayol obrazi – ijtimoiy tuzum, adolatsizlikka qarshi kurashuvchi, shuningdek ilmparvar, xalqning orzu-istagini ifodalaydigan tarixiy va to'qima obrazlar bo'ldi. Navoiyning "Xamsa"sida Majnun Laylining iti kabi uning nigohiga zor bo'lsa, Bahromning Dilorom hajrida yetti qasr qurdirgani, Farhodning Shirin visoliga yetishish uchun necha bor hushidan ketgani Ayol zotining buyukligiga ishoradir.

Ayol – oilaviy hayot imoratlarining asosiy ustunlaridan biri. Ayollari tarbiya ko'rgan millatni hech kim yenga olmaydi. Ayol tushunchasini go'zal tashbehlar bilan maqtashda, ularning tashqi ko'rinishlarini tasvirlashda, asosan shoir va musavvirlarning hissassi kattadir. Ayol – ona, yor, rafika, opa-singil. Ammo shu bilan birga ijtimoiy hayotning faol a'zosi. Shuningdek ijtimoiy faol ayol deganda oilada, jamiyatda va madaniyatda o'z o'rniga ega bo'lgan ayol tushuniladi. Ijtimoiy faol ayol davlat arbobi bo'lishi mumkin. U erkak kishi ko'rmagan, masalan, oila, nikoh, qarindosh-urug'chilikni, mehnatni, farzand tarbiyasini, oiladagi zo'ravonlik kabi yuzlab muammolarni o'z boshidan kechiradi va yechimini oson topadi.

Mumtoz adabiyotimizga nazar tashlasak, ayolning asosiy vazifasi oila va oilada farzand tarbiyasi emas, balki ayol jamiyatning bir bo'lagi sifatida ham tasvirlanadi. Bunday obrazlar Sharqning buyuk so'z ustalari Firdavsiy, Nizomiy, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy kabilarning ijod mahsulida ham uchratishimiz mumkin.

Masalan, Firdavsiy Manija, Gurdofarid, Humoy, Mehrak va boshqa ayollar obrazlarini mahorat bilan yaratgan. Fuzuliyning "Shifoyi vasl qadrin, hajr ila bemor o'landan so'r", – deya boshlanadigan g'azalida she'riyatning yuksak cho'qqisi bo'lib, oshiq ishq dardida bemor bo'lganda, yor diydori odamga shifo bo'lishi mumkin, deydi:

*Shifoyi vasl qadrin, hajr ila bemor o'landan so'r,
Ziloli zavq-shavqin tashnayi diydor o'landan so'r.
Labing sirrin gelub guftora bandan o'zgadan so'rma,
Bu pimhon nuktani bir voqifli asror o'landan so'r.*[5]

Mirzo Ulug'bek o'zining Buxorodagi o'zi qurdirgan madrasasi darvozasiga "Talab-ul ilmi faridat-un ala kulli muslimun va muslimatun" ("Ilmga intilish butun musulmon erkak va ayollarga farzdir") [9: 23], – deb yozdirgan. Bu ulug' mutafakkirning xotin-qizlarni ilm olishga chaqirganini bildiradi.

O'zbek mumtoz adabiyotida Majlisiiy, Sayqaliy, Xoja kabi shoirlar ayollarning ijtimoiy barkamol obrazlarini yaratgan, ularning sha'niga ijobiy she'rlar yozgan. Demak, mumtoz adabiyotimizda Navoiyga qadar ham ayollarni madh etish orqali ko'plab asarlarning jozibadorligi oshganining guvohi bo'lganmiz.

O'tmishga nazar solsak, tariximizda ham ijtimoiy faol ayollar jamiyat rivoji uchun o'z hissasini qo'shgan. Adabiyotning bosh mavzularidan biri va bosh qahramoni ayol bo'lgan. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixida ayol obrazining his tuyg'ulari, taqdiri, sevgisi, ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'rni o'rganilib, badiiy tasvirlari tahlil qilingan. Mumtoz adabiyotda ayol obrazi tasvirlanganda ularning mamlakatga keltirgan foydasi, ilm-ma'rifatni targ'ib etishi, bola tarbiyasi, sevgisi yo'lidagi vafodorligi, Vataniga muhabbati va davlatni odilona boshqarishi keng targ'ib etiladi.

Har bir ayolning psixologiyasi, dunyoqarashini ochishga alohida o'rin beriladi. Asarlarda ayollar markaziy obraz bo'lmasalar-da, ularning ijtimoiy hayotdagi faolligi to'liq ochib berilgan. Asarlarda ayollarning faolligi, ma'rifatparvarligi, xalq farovonligi yo'lida mashaqqatli mehnati, iqtidori va

iste'dodi yorqin lavhalarda ko'rsatilgan. Dostonlarida xotin-qizlarning ta'lim olishi, hunar egallashi kabi masalasi bugungi davr bilan hamnafas ekanligini tahlil qilishimiz mumkin. Mutafakkir adib chuqur bilim, keng dunyoqarash, katta hayotiy tajribaga ega bo'lgan ayollarni lo'nda va ta'sirchan qilib tasvirlaydi.

Xulosa qilib aytganda, ota-onaga hurmat, tabiat go'zalligi, farzand muhabbati, dushmanga nafrat kabi mavzular mavjud bo'lsa-da, ayollar mavzusini o'rganish, qizlarimizning bilim va kasb-hunar egasi bo'lib voyaga yetishishini aks ettirish, ularning jamiyatda munosib o'rin egallab, ijtimoiy hayotning faol a'zosi bo'lib shakillanishi o'zbek mumtoz adabiyotining asosiy mavzusi bo'lib qolgan. Har qanday buyuk erkakning ortida buyuk ayol turadi. Intellecti yuqori bo'lgan ayol, albatta, buyuk farzandlarni kamolga yetkazadi. Hazrati onalar ulug' zotlarning birinchi ma'naviy ustozlari bo'lgan. Otadan qon, jism o'tsa-da, onadan aql va tafakkur o'tadi. Bu esa jamiyatni rivojlantirishdagi omillardan biri hisoblanadi. Bugun bu ulug' onalarga, bu ulug' ustozlarga, bu ulug' kayvoni ayollarga jamiyat ta'zim qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Qomusiy lug'at. – Toshkent: Sharq, 2016.
2. Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: Sharq, 2017.
3. Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.
4. G'iyosiddin Xondamir. Habib us-siyar. – Toshkent: Fan. Sharqshunoslik instituti fondidagi qo'lyozmadan foydalanildi. № 2.
5. <https://tafakkur.net/shifoyi-vasl-qadrin-hajr-ila-bemor-olandan-sor/muhammad-sulaymon-ogli-fuzuliy.uz>.
6. Jalolov T. O'zbek shoiralari. – Toshkent: O'zdamnashr, 1959.
7. Lutfiy. Gul va Navro'z. – Toshkent: DAN, 1960.
8. Lutfiy. Tanlangan asarlar. 2-nashri. – Toshkent: DAN, 1960.
9. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1965.
10. Mirkarim Osim. To'maris. – Toshkent: Yangi avlod, 2015.
11. Mo'minova A. O'zbek xalq ertaklarida xotin-qizlar obrazi. – Toshkent: Fan, 1967.
12. Nodira. Devon. – Toshkent: Fan, 1965.
13. O'zbek adabiyoti tarixi. 1- tom. -Toshkent: Fan, 1978.
14. O'zbek adabiyoti. 4 tomlik. 1- tom. -Toshkent: Fan, 1959.
15. O'zbek xalq dostonlari. 1-tom. – Toshkent: Fan. 1995.
16. O'zbekistonning ma'rifatparvar ayollari. -Toshkent: Fan, 2001.
17. Orzibekov R. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2006.
18. Rabg'uziy. Qissasi Rabg'uziy. 2-kitob. – Toshkent: Yozuvchi, 1991.
19. Rahim Gulshan Muhiddin qizi. Abdurauf Fitrat va jadid adabiyoti. Filol.fan.nomz.diss. – Toshkent, 1999.
20. Rizayeva K. Urushdan keyingi o'zbek prozasida xotin-qiz ijobiy obrazlarining yaratishning ba'zi usullari. -Toshkent: Yozuvchi, 1959.
21. Tolstov S.P. O'zbekistonning qadimgi madaniyati. – Toshkent: Fan, 1944.
22. Turolova, P. (2020). Adabiyotda ayol madhi. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(44). извлечено от https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5435
23. Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
24. Xilvatiy. Mavludun-nabiy. – Andijon: Andijon, 1992.
25. Zebunniso. Majmuai she'rho. – Toshkent, 1958.

DÜŞÜNCELER	
Rahmonova Shahlo Rashidovna. O'ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA FAOL AYOL TASVIRI	135
Abdullayeva N.M. TURKIY XALQLAR ADABIYOTI VA XALQ OG'ZAKI IJODI MASALALARI	144
Заки Арсланович Алибаев. СОВРЕМЕННАЯ БАШКИРСКАЯ ПОЭЗИЯ В КОНТЕКСТЕ ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ	150
Акжолова Таңнура Нурбековна. КАРЫЛАРГА БОЛГОН МАМИЛЕНИН ЖОМОКТОРДО КАМТЫЛЫШЫ	158
Begmatova Dildora Abdunematovna. MAHMUD QOSHG'ARIYNING "DEVONU LUG'ATI-T- TURK" ASARIDAGI AYRIM MAQOLLAR TASNIFI	163
Erkinova Madinaxon Umid qizi. XALQ DOSTONLARIDA ALISHER NAVOIY VA HUSAYN BOYQARO DO'STLIGI TALQINI	171
Mansurova Yulduz Faxriddinovna. MUZAFFAR MIRZO IJODIDA TARIXIY OBRAZLAR TALQINI	175
Nizomjonova Durdona Nizomjonovna. TUSHUNISH - O'RGANISHNING BOSH MEZONI (S. AYNIYNING "ESKI MAKTAB" QISSASI ASOSIDA)	179
Qurbonboyeva Mohidil Isroil qizi. "ARBAIN" VA "NAZM UL-JAVOHIR" DAGI TIL OFATIGA: HIKMATLAR VA HADISLAR HAQIDA	184
Yusupova Gulchaman Baxtiyor qizi. O'ZBEKISTONDA "MAJOLIS"NING O'RGANILISHI	189
Avezova Maktuba To'rayevna. YASSAVIY VA UBAYDIY HIKMATLARIDA ILOHIY ISHQ TAJALLISI	193
Мухаббат Масадикова Гайбуллаевна, Қойшыбай Арайлым. TÜRK HALK HİKAYELERİNDE ANLATI YAPISI	198
Ishonxanova Iroda Abduvaxitovna, Almanova Sumbula Usmanovna. ALISHER NAVOIY SHAXSINING JAMIYATDAGI NUFUZI	205
II SHU'BA. HOZIRGI TURKIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI	
Ravshanxo'ja Rasulov. TERMIN – TERMINOLOGIK BIRLIK	213
Mirzaqulov Tursunali O'tayevich. TURKIY TILLAR MORFEMALARI BIRIKUVIDAGI AYRIM CHEKLOVCHI OMILLAR HAQIDA	218
Е.М. Молдасанов, Абдувалитов Н.Б. АНА ТІЛІНІҢ СӨЗ СЫРЫ	222
Axmedova Shaxnozaxon Farxod qizi. TERMIN, ATAMA, SO'ZNING FARQLI VA O'XSHASH XUSUSIYATLARI	227
Esayeva Dilafruz Azamatovna. ONA TILI IMKONIYATLARINI KO'RSATUVCHI TIL BIRLIKLARI	233
Sharipova Xumora Zayniddinovna. OLMOSHLARNING KONTEKSTDA QO'LLANISHI	236
Umarova Diafruz Razzakberdiyevna. O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA ONOMASTIK BIRLIKLAR TADQIQOTI VA BOSHQA TURKIY TILLAR BILAN TAQQOSI	239

